

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

БОГМА СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК [336.71-44.964(477)](043.3)

ОЦІНЮВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи Національного банку України”.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор *Васильєва Тетяна Анатоліївна*, Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, завідувач кафедри банківської справи.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор *Кузнєцова Анжела Ярославівна*, Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ), проректор з наукової та організаційної роботи;

кандидат економічних наук *Литовченко Микола Володимирович*, Чернігівський національний технологічний університет Міністерства освіти і науки України, доцент кафедри фінансової діяльності суб’єктів господарювання і державних установ.

Захист дисертації відбудеться 27 жовтня 2014 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 у Державному вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи Національного банку України” за адресою: 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України” за адресою: 40000, м. Суми, вул. Покровська, 9/1.

Автореферат розісланий “26” вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, доцент

Т. Г. Савченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Останнім часом у всіх країнах світу набирають обертів консолідаційні процеси на ринках фінансових послуг (вартість угод злиття та поглинання (M&A) у цій сфері у 2013 р. склала близько 231,1 млрд дол.). Це обумовлено прагненням фінансових установ досягти синергетичного ефекту та економії на масштабі, а також підвищити їх стійкість під впливом локальних та глобальних криз. Сьогодні доцільність активізації консолідації у банківській системі (КБС) України стає предметом обговорення у колі науковців та практиків, враховуючи надмірну кількість банків (близько 180 в середньому за 2002–2014 рр.), підвищення вимог до обсягу їх капіталу відповідно до рекомендацій Базеля III, збільшення кількості ліквідованих банків внаслідок політико-економічної нестабільності (станом на жовтень 2014 р. в 23 банках України здійснювалися ліквідаційні процедури), неспроможність дрібних банків протистояти кризовим дисбалансам та низький рівень прозорості їх діяльності тощо. Питання об'єктивного оцінювання динаміки консолідаційних процесів в банківській системі (БС), а також граничного рівня КБС, при якому вона починає негативно впливати на фінансову стійкість БС, все ще залишаються відкритими, що ускладнює механізми її державного регулювання.

Фундаментальні основи дослідження консолідації у фінансовому секторі економіки закладені в наукових працях багатьох зарубіжних дослідників, серед яких: Дж. Барт (J. R. Barth), Т. Бек (T. Beck), А. Н. Бергер (A. N. Berger), Дж. Бойд (J. H. Boyd), Е. Деміргук-Кунт (A. Demirguc-Kunt), Р. Де Янг (R. De Young), Дж. Де Ніколо (G. De Nicolo), Т. Ханнен (T. H. Hannan), С. Роудс (S. A. Rhoades), Ф. Струн (P. E. Strahan) та ін. Серед вітчизняних науковців різні аспекти досліджуваної проблеми вивчали В. Д. Базилевич, Т. А. Васильєва, З. М. Васильченко, В. М. Геєць, О. В. Дзюблюк, Ж. М. Довгань, І. Б. Івасів, С. М. Козьменко, О. М. Костюк, А. Я. Кузнєцова, С. В. Леонов, М. В. Литовченко, Т. В. Момот, Н. М. Ткачук, І. О. Школьник, О. О. Чуб та ін.

Незважаючи на підвищений науковий інтерес до проблеми участі банків у консолідаційних процесах та значну кількість наукових розробок у даному напрямку, відсутній комплексний підхід до її вирішення. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з обґрунтуванням відмінностей КБС від інтеграції, конвергенції та кооперації в БС; класифікацією типів та форм КБС; оцінюванням динаміки КБС та її впливу на розвиток економіки та БС України, а також фінансову стійкість БС; розвитком механізмів державного регулювання КБС в Україні. Все це обумовлює вибір теми дисертаційного дослідження, мети та завдань, а також підтверджує актуальність даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота узгоджується з напрямами наукових досліджень ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”. Зокрема, до звіту за темою “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер держ. реєстрації 0102U006965) увійшли висновки дисертанта щодо типізації консолідаційних процесів у БС; за темою “Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів” (номер держ. реєстрації

0109U006782) – щодо реформування системи регулювання КБС України; за темою “Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу” (номер держ. реєстрації 0107U012112) – щодо участі банків з іноземним капіталом у консолідаційних процесах у БС України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення науково-методичних засад оцінювання консолідації в банківській системі України та розробка пропозицій щодо її державного регулювання.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити сутність, мотиви та наслідки КБС;
- обґрунтувати основні відмінності консолідації, інтеграції, конвергенції та кооперації в БС;
- розвинути методичні засади типологізації консолідаційних процесів у БС, визначити форми та обґрунтувати специфічні особливості явної та неявної КБС;
- узагальнити світовий та вітчизняний досвід КБС;
- удосконалити науково-методичний підхід до оцінювання КБС;
- формалізувати функціональні залежності окремих індикаторів розвитку економіки України та БС від динаміки КБС;
- обґрунтувати напрямки та оцінити силу впливу динаміки КБС на фінансову стійкість БС;
- узагальнити досвід різних країн світу щодо державного регулювання КБС;
- удосконалити методичні положення та практичний інструментарій державного регулювання КБС в Україні;
- розробити пропозиції щодо зростання рівня прозорості банків в контексті розкриття ними інформації про структуру власності та корпоративну структуру.

Об’єктом дослідження є економічні відносини між державними органами влади, банками – учасниками консолідаційних процесів, а також іншими інфраструктурними учасниками угод злиття та поглинання, купівлі або передачі активів банків.

Предметом дослідження є науково-методичне забезпечення оцінювання та регулювання КБС України.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дисертаційного дослідження складають фундаментальні положення економічної теорії, ризикології, теорії фінансового посередництва та банківської справи, сучасні концепції державного регулювання фінансового сектора економіки, а також наукові праці, присвячені проблемам участі банків у консолідаційних процесах.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: логічне узагальнення та наукова абстракція – при систематизації теоретичних основ КБС та уточненні категоріального апарату; аналіз і синтез, індукція і дедукція – при виявленні закономірностей перебігу та регулювання консолідаційних процесів у БС; логіко-історичний і діалектичний – при групуванні теорій консолідації та дослідженні тенденцій КБС; системно-структурний – при обґрунтуванні пропозицій щодо регулювання КБС України; кореляційно-регресійний аналіз – при оцінюванні впливу динаміки КБС на розвиток економіки та БС України,

а також на фінансову стійкість БС; групування – при розробці інструментарію регулювання КБС та типологізації консолідаційних процесів у БС.

Інформаційно-фактологічною базою дисертаційного дослідження є: закони України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, постанови та офіційні дані Національного банку України, Державної служби статистики України, аналітичні матеріали Незалежної асоціації банків України, світових та вітчизняних рейтингових агенцій; офіційні матеріали Європейського центрального банку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних фінансово-кредитних організацій; результати наукових досліджень, присвячені розвитку консолідаційних процесів у фінансовому секторі економіки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні науково-прикладної задачі щодо створення методичного підґрунтя оцінювання та регулювання консолідації в банківській системі України.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

- обґрунтовано та емпірично підтверджено, що зростання динаміки КБС України до певного граничного рівня негативно впливає на рівень фінансової стійкості БС, а після нього – позитивно (у післякризовий період цей позитивний вплив є значно більшим, ніж у докризовий). Доведено, що кількісні значення цього граничного рівня суттєво залежать від методичного підходу до врахування банків, які належать одному власнику. Це створює підґрунтя для коригування заходів Національного банку України щодо регулювання динаміки консолідаційних процесів у БС;

удосконалено:

- науково-методичний підхід до оцінювання динаміки КБС, що, на відміну від існуючих, запропоновано здійснювати на основі інтегрального індикатора, який дозволяє надати не статичну, а динамічну оцінку КБС, врахувати відкритість фінансового ринку країни, явну та неявну КБС, а також соціальні наслідки втрати фінансової стійкості банків – її учасників – внаслідок незбалансованості їх активів та пасивів при реалізації трансформаційної функції. Це дозволило виявити основні тенденції розвитку консолідаційних процесів у БС України;
- методичні засади обґрунтування ролі КБС у стимулюванні розвитку БС та економіки, що, на відміну від існуючих підходів, здійснено шляхом формалізації кореляційно-регресійних залежностей між інтегральним динамічним індикатором КБС та показниками діяльності банків, а також макроекономічної динаміки. Це дозволило довести, що: 1) вплив КБС на рівень транзакційних витрат в економіці, прибутковість банківської діяльності, капіталізацію БС є позитивним; 2) вплив КБС на рівень довіри до БС, якість кредитних портфелів банків, темпи економічного зростання країни та показники економічного розвитку є переважно позитивним (за більшістю індикаторів); 3) вплив КБС на фінансову глибину економіки та кредитну активність банків відносно домогосподарств та інших суб'єктів економіки є переважно негативним (за більшістю індикаторів);

набули подальшого розвитку:

- критеріальна база розмежування понять “консолідація”, “інтеграція”, “конвергенція” та “кооперація в банківській системі”. На відміну від існуючих підходів, це здійснено залежно від: типу банків, що взаємодіють; ініціаторів, тривалості та мети взаємодії; об’єктів об’єднання (нефінансові ресурси, капітал, активи банків); централізації прийняття управлінських рішень; впливу на кількість банків у БС та середній розмір їх активів на одного власника. Це дало змогу розглядати КБС як ініційоване державою та/або самими банками довгострокове об’єднання нефінансових ресурсів, а також активів або капіталів будь-яких банків під контролем єдиного формалізованого або неформалізованого центру прийняття управлінських рішень, з метою досягнення довгострокових фінансових та нефінансових переваг, що призводить до збільшення середнього обсягу активів банків на одного власника та в окремих випадках – до скорочення кількості банків у БС;
- методичний підхід до типологізації КБС, яку, на відміну від існуючих, запропоновано здійснювати за критеріями: концентрація капіталу/активів, продовження функціонування банків як юридичних осіб після закінчення угоди, контроль за діяльністю банків, рівень транспарентності угод, вплив на кількість банків у БС. Це дозволило виокремити явну та неявну КБС, а також визначити їх форми (злиття та поглинання, пряме або опосередковане володіння та управління одним власником (державою, приватним інвестором, фінансовою групою або ПФГ) декількома банками, купівля та передача активів інших банків);
- наукові засади формування системного підходу до державного регулювання КБС України, що, на відміну від існуючих підходів, здійснено шляхом обґрунтування комплексу заходів щодо зменшення кількості банків у БС, скорочення обсягів та динаміки неявної КБС та збільшення рівня транспарентності структури власності та корпоративної структури банків. Це створює наукове підґрунтя для перегляду програмних документів та нормативних актів, що регулюють банківську діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в роботі теоретичні положення доведені до рівня методичних рекомендацій. Пропозиції щодо оцінювання динаміки КБС та формалізації її впливу на фінансову стійкість БС можуть бути застосовані Національним банком України при удосконаленні існуючих механізмів регулювання КБС. Рекомендації щодо оприлюднення банками інформації про реальних власників і корпоративну структуру можуть бути використані саморегулювальними організаціями банків при розробці пропозицій щодо удосконалення існуючих стандартів звітності банків. Висновки щодо ризиків КБС можуть бути застосовані банками-учасниками консолідаційних угод у процесі ризик-менеджменту.

Висновки та рекомендації дисертанта щодо реформування системи регулювання КБС впроваджено в діяльність Управління Національного банку України в Сумській області (довідка від 12.02.2014 № 07-019/3108); щодо нагляду за перебігом консолідаційних процесів на регіональному ринку банківських

послуг – у діяльність Управління Національного банку України в Дніпропетровській області (довідка від 11.03.2014 № 15-124/1324); щодо впливу консолідаційних процесів на регіональних ринках банківських послуг на фінансову стійкість БС регіону – в діяльність Харківського банківського союзу (довідка від 18.03.2014 № 02-013/4067); щодо виявлених домінуючих тенденцій у розвитку КБС України та інших країн світу – в діяльність ГО “Українське товариство фінансових аналітиків” (довідка від 20.03.2014 № 12/812); щодо оцінювання ризиків участі окремих банків у консолідаційних процесах – в діяльність ПАТ “Перший Український Міжнародний Банк” (довідка від 04.03.2014 № 417-02); щодо формування нових стандартів розкриття інформації про структуру власності та корпоративну структуру банку – в діяльність ПАТ АБ “Столичний” (довідка від 18.02.2014 № 18-15/8).

Одержані дисертантом наукові результати використовуються у навчальному процесі ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні дисциплін: “Банківська справа”, “Банківський нагляд”, “Банківська система” (акт від 19.03.2014).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою. Наукові положення, висновки, рекомендації і розробки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно і відображені в опублікованих працях. Результати, опубліковані дисертантом у співавторстві, використані у дисертаційній роботі лише в межах його особистого внеску.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися, обговорювалися і отримали схвальну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: “Наукові дослідження молоді з проблем європейської інтеграції” (м. Харків, 2014 р.); “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (м. Суми, 2014 р.); “Економіка та менеджмент: перспективи розвитку” (м. Суми, 2013 р.); “Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин” (м. Севастополь, 2013 р.); “Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем” (м. Львів, 2012 р.). Крім того, наукові результати автора оприлюднені та схвально оцінені на всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України в умовах фінансової нестабільності” (м. Тернопіль, 2012 р.); “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2012 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано у 21 науковій праці загальним обсягом 8,66 друк. арк., з яких особисто автору належить 6,17 друк. арк., у тому числі: підрозділи у 3 колективних монографіях, 9 статей у наукових фахових виданнях України (з них 4 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз, 1 – в електронному фаховому виданні); 1 стаття у зарубіжному науковому виданні; 7 публікацій у збірниках тез доповідей конференцій, підрозділ у навчальному посібнику.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 290 сторінок, в тому числі: основного тексту 190 сторінок, 18 таблиць, 48 рисунків, 8 додатків, список використаних джерел із 302 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “**Теоретичні основи та практичний досвід участі банків у консолідаційних процесах**” визначено сутність КБС та відмінності від інтеграції, конвергенції та кооперації в БС; узагальнено мотиви та наслідки участі банків у консолідаційних процесах; уточнено класифікацію типів та форм КБС; узагальнено світовий та вітчизняний досвід КБС.

Узагальнення методичних підходів до трактування сутності КБС дозволяє стверджувати, що в кожному з них увага концентрується на окремих її аспектах (ініціаторах, учасниках, мотивах, технологіях проведення, наслідках для банку та БС тощо), тоді як комплексних, системних досліджень КБС бракує.

Категоріально-понятійний апарат дослідження об’єднання банків з іншими фінансовими посередниками або суб’єктами реального сектора економіки вивчається багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, але термінологія дослідження взаємодії виключно між банками все ще залишається не узгодженою остаточно. У науковій літературі поняття “консолідація” часто використовується поруч з цілим рядом інших суміжних термінів, зокрема: “інтеграція”, “конвергенція” та “кооперація”, хоча межі між ними часто є досить умовними. Автор пропонує відокремлювати ці поняття за критеріями, що представлені в табл. 1. Виходячи з цього, КБС слід розуміти як ініційоване державою та/або самими банками довгострокове об’єднання нефінансових ресурсів, а також активів або капіталів будь-яких банків під контролем єдиного формалізованого або неформалізованого центру прийняття управлінських рішень, з метою досягнення довгострокових фінансових та нефінансових переваг, що призводить до збільшення середнього обсягу активів банків на одного власника та в окремих випадках – до скорочення кількості банків у БС.

Розгляд лише класичних “ринкових” мотивів КБС (боротьба за частку ринку, фінансові ресурси, зростання вартості бізнесу, економія на масштабі тощо) є спрощеним, оскільки ініціаторами консолідаційних процесів у такому випадку вважаються самі банки. В той же час у ряді країн (Аргентині, Бразилії, Мексиці, Кореї, на Філіппінах, в Малайзії, Індонезії та ін.) КБС ініціювалася державою (в тому числі за рекомендаціями МВФ) як спосіб підвищення концентрації капіталу для боротьби з можливими банківськими кризами в майбутньому.

Автор вважає дискусійною точку зору, що КБС обов’язково має призводити до скорочення кількості банків у БС (відповідно – зростання їх середнього розміру). Доведено, що ця вимога дотримується, якщо розглядати КБС переважно через укладання угод М&А. У той же час купівля пулів активів інших банків без об’єднання з ними, передача проблемних активів іншим банкам, пряме або опосередковане володіння та управління одним власником декількома банками тощо, які автор також відносить до консолідаційних процесів, виходячи з їх мети, не змінюють поточну кількість банків у БС.

Таблиця 1 – Характеристика типів взаємодії між банками

Тип взаємодії	Критерії									
	Централізація прийняття управлінських рішень	Характеристика взаємодії				Об'єднання			Вплив на	
		Типи банків	Ініціатори	Мета	Тривалість	нефінансових* ресурсів банків	капіталу банків	активів банків	кількість банків у БС	середній обсяг активів на 1 власника
Кооперація	Відсутня	Будь-які	Банки	Формування спільної мережі банкоматів, спільних каналів збуту	Тимчасова	+	-	-	-	-
Конвергенція	Відсутня	Різної спеціалізації (в країнах, де це передбачено законодавством)	Банки та/або держава	Створення специфічних комбінованих банківських продуктів	Тимчасова	+	-	-	-	-
Інтеграція	Відсутня	Будь-які	Банки	Спільна діяльність без створення юридичної особи**	Тимчасова	+	-	+	-	+(але тимчасово)
Консолідація	Єдиний центр прийняття рішень (формалізований або ні)	Будь-які	Банки та/або держава	Досягнення довгострокових фінансових та нефінансових переваг	Тривала	+	+(при угодах M&A)	+	+(при угодах M&A)	+

*інформаційних, кадрових, технологічних, управлінських;

**консорціумне кредитування, проектне фінансування тощо

Виходячи з цього, обґрунтовано доцільність відокремлення двох типів КБС: явної (через угоди M&A) та неявної (володіння одним власником (державою, приватним інвестором, фінансовою групою або ПФГ) декількома банками, діяльність яких координується єдиним центром, але юридично капітал концентрується в різних банках). При неявній КБС опосередкований власник капіталу здійснює вирішальний вплив на стратегію діяльності всіх підконтрольних банків, які узгоджують свої ринкові стратегії. Неявна КБС може також реалізовуватися через купівлю або передачу як “здорових”, так і проблемних активів інших банків. Ці типи КБС відрізняються наступним: 1) при явної КБС капітал/активи банків концентруються в одному з банків (новоствореному або в тому, до кого приєднуються), тоді як при неявній – у різних банках; 2) при явної КБС після закінчення угоди всі або один з банків-учасників припиняють свою діяльність як самостійні юридичні особи, тоді як при неявній – вони здійснюють свою діяльність як самостійні юридичні особи; 3) контроль за діяльністю банків при явної КБС є прямим, а при неявній – опосередкованим; 4) рівень прозорості

угод при явній КБС є високим, а при неявній – низьким; 5) при явній КБС кількість банків у БС скорочується, а при неявній – не змінюється.

На думку автора, ці типи КБС реалізуються у наступних формах:

- явна – через угоди М&А (наприклад, приєднання ПАТ “Донгорбанк” до ПАТ “ПУМБ”; ПАТ “Укрсоцбанк” – до ПАТ “УніКредит Банк”);
- неявна за формою I – декілька банків знаходяться у власності держави (наприклад, держави Україна – ПАТ “Державний експортно-імпортний банк України”, АТ “Ощадбанк” та ін., держави Російська Федерація – ПАТ “ВТБ Банк”, ПАТ “Сбербанк Росії”, ПАТ “Промінвестбанк”);
- неявна за формою II – декілька банків знаходяться у власності приватного інвестора (наприклад, М. Лагун володіє ПАТ “Кредитпромбанк”, ПАТ “Астра Банк”, ПАТ “Омега Банк”, ПАТ “Марфін Банк”, ПАТ “Дельта Банк”);
- неявна за формою III – декілька банків знаходяться під контролем однієї фінансової групи або ПФГ (наприклад, під контролем Унікредит Груп до 2013 р. знаходилися ПАТ “Укрсоцбанк” та ПАТ “УніКредит Банк”; групи Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдинг АГ до 2006 р. – АППБ “Аваль” та АКБ “Райффайзенбанк Україна”);
- неявна за формою IV – купівля банком портфеля активів інших банків (наприклад, ПАТ “Дельта Банк” у 2010 р. придбав проблемні борги ПАТ КБ “Правекс-Банк”; ПАТ “Дельта Банк” – портфель кредитів ПАТ “Сведбанк” у 2012 р.; ПАТ “ПУМБ” продав виданий кредитний портфель ПАТ “Ренесанс Капітал” у 2013 р.);
- неявна за формою V – передача проблемних активів іншим банкам (наприклад, від ТОВ “Укрпромбанк” до ПАТ “Родовід банк” у 2009 р.).

У роботі виділено найбільш загальні тенденції КБС України, а саме: 1) вона не супроводжується скороченням загальної кількості банків (за період 2002–2014 рр. в середньому – 180 банків); 2) кількість угод М&А між банками, що зареєстровані в Україні, є незначною (наприклад, приєднання ПАТ “Донгорбанк” до ПАТ “ПУМБ” у 2011 р., ПАТ “Укрсоцбанк” – до ПАТ “УніКредит Банк” у 2013 р.); 3) суттєве посилення ролі держави щодо активізації КБС спостерігається протягом лише останніх декількох років; 4) неявна КБС переважає явну.

У роботі узагальнено світовий досвід КБС. Так, зокрема, за період існування Європейського Союзу в різних країнах суттєво скоротилася кількість банків, зокрема, в Німеччині – на 1 416, у Франції – на 674, в Нідерландах – на 395, в Італії – на 252, в Австрії – на 177, в Іспанії – на 166, у Великобританії – на 162, в Данії – на 92, в Португалії – на 79 тощо. Протягом останніх п’яти років найбільш концентрованими вважаються банківські системи таких країн світу, як: Нідерланди (частка активів п’яти найбільших банків у сукупному обсязі активів складає 93 %), Австралія (90 %), Німеччина (85 %), Канада (84 %), Іспанія (80 %), Великобританія (77 %), Корея (74 %), Мексика (72 %), Італія (71 %), Малайзія (67 %), Філіппіни (67 %). Найбільша в світі кількість угод М&А між банками мала місце в 1999 р. (близько 1 750 угод вартістю 570 млрд дол.) та в 2007 р. (близько 1500 угод вартістю 560 млрд дол.).

Узагальнення теоретичної бази, а також світового та вітчизняного практичного досвіду КБС засвідчило відсутність як у науковців, так і у регуляторів грошово-кредитних ринків різних країн світу усталеного підходу до індикаторів та інструментарію вимірювання її поточного рівня, неузгодженість думок щодо необхідності стимулювання або стримування її динаміки. Саме тому актуальним науковим завданням є активізація системних досліджень щодо об'єктивного оцінювання поточного рівня КБС України та розроблення комплексу заходів щодо забезпечення її динаміки на рівні, необхідному для виходу вітчизняної БС на траєкторію стабільного розвитку.

У другому розділі “Удосконалення науково-методичних засад оцінювання консолідації в банківській системі України” розроблено науково-методичний підхід до оцінювання динаміки КБС; обґрунтовано її вплив на розвиток економіки та БС України, а також фінансову стійкість БС.

Узагальнення методичної бази оцінювання КБС в різних країнах свідчить, що вона вимірюється переважно через вплив результатів угод М&А на індикатори концентрації (індекси Буна, Лернера, Херфіндаля-Хіршмана, H-statistic, сумарну ринкову частку трьох, п'яти або більше найбільших банків тощо), що, на думку автора, має цілий ряд недоліків. Основними з них є наступні: 1) врахування лише угод М&А залишає поза увагою неявну КБС; 2) відповідно до усталеної методології базою оцінювання рівня концентрації в БС виступає лише один параметр (активи, капітал, кредити, депозити тощо); 3) врахування ринкової частки лише незначного числа найбільших банків залишає поза увагою участь всіх інших банків у консолідаційних процесах; 4) розрахунок окремих індикаторів потребує формування деталізованої інформаційної бази; 5) більшість індикаторів орієнтовані на оцінювання рівня концентрації для БС в цілому, а не на окремих сегментах ринку банківських послуг; 6) усталена методологія оцінювання рівня концентрації не враховує сучасні глобалізаційні тенденції розвитку світового фінансового ринку.

Для подолання цих недоліків автор пропонує оцінювати динаміку КБС за допомогою наступного показника:

$$DI_{CBS_t} = \frac{CL_t - \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T CL_t}{\sqrt{\frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \left(CL_t - \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T CL_t \right)^2}}, \text{ де } CL_t = \sum_{i=1}^{TAB_t} \left(\frac{L_t^i}{TL_t} \cdot \frac{TL_t}{TL_t + TD_t} + \frac{D_t^i}{TD_t} \cdot \frac{TD_t}{TD_t + TL_t} \right)^2 \quad (1)$$

де DI_{CBS_t} – інтегральний динамічний індикатор КБС в t -му році; T – кількість років періоду дослідження консолідаційних процесів в БС; CL – рівень концентрації на кредитному і депозитному сегментах ринку банківських послуг; L_t^i, D_t^i – відповідно, обсяги кредитів та депозитів i -го банку/групи в t -му році; TL_t, TD_t – відповідно, обсяги банківських кредитів та депозитів в цілому по БС за t -й рік; TAB_t – загальна кількість банків в БС в t -му році.

Залежно від методичного підходу до врахування банків, що належать одному власнику, можна по-різному розраховувати інтегральний динамічний індикатор КБС:

- 1) DI^e_{CBS} – без урахування неявної КБС у формах I, II, III (всі банки, що належать одному власнику, враховуються як окремі банки);
- 2) DI^i_{CBS} – з урахуванням неявної КБС у формах I, II, III (банки, що належать одному власнику, розглядаються як один банк). Для цього в розрахунках слід враховувати кредити/депозити банків, що належать одному власнику, як кредити/депозити одного банку.

Розроблений автором підхід дає можливість врахувати одночасно явну та неявну КБС країни; надає не статичну, а динамічну оцінку КБС (характеризує динаміку перебігу консолідаційних процесів між банками). Оскільки розрахунок DI_{CBS} базується на оцінюванні рівня концентрації одночасно на кредитному та депозитному сегментах ринку банківських послуг, то це дозволяє врахувати відкритість економіки країни (можливість залучення коштів з-за кордону для формування портфелів активів банків), а також соціальні наслідки ризику втрати фінансової стійкості банків, що консолідуються (внаслідок незбалансованості їх активів та пасивів при реалізації ними трансформаційної функції, зокрема – з позиції неспроможності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб задовольнити вимоги всіх вкладників цих банків при їх банкрутстві).

Розрахунки показників DI^i_{CBS} та DI^e_{CBS} за 2002–2013 рр. свідчать, що вони адекватно відображають основні тенденції розвитку консолідаційних процесів у БС України за цей період (рис. 1).

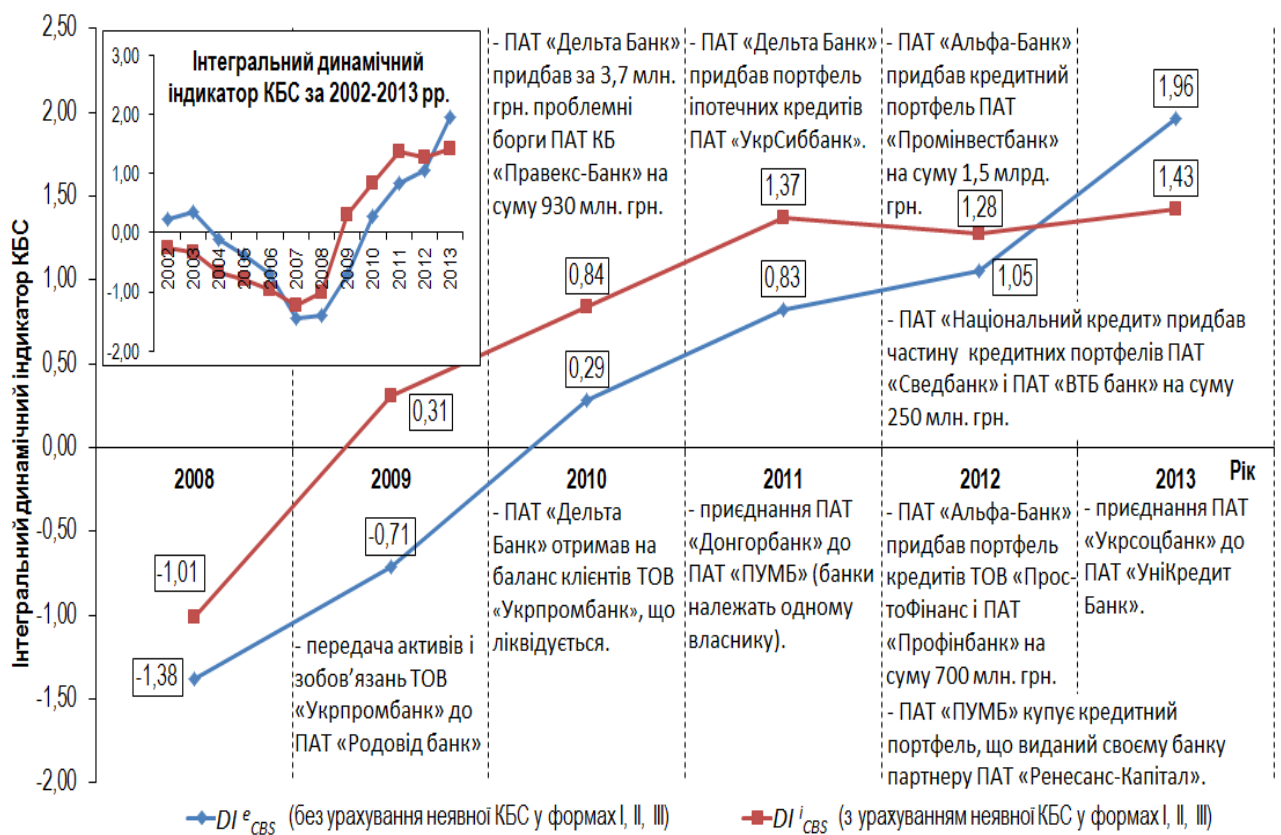

Рисунок 1 – Оцінка динаміки КБС в Україні за 2002–2013 рр.

Як свідчать дані рис. 1, різке скорочення динаміки КБС України відбулося у 2006–2007 рр. (внаслідок активної експансії іноземного капіталу), а активізація почалася з 2008 р. (як засіб підвищення фінансової стійкості БС під час світової фінансової кризи).

У контексті дослідження поточних тенденцій КБС важливого значення набуває обґрунтування перспективного вектора їх розвитку. Узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблематики свідчить про відсутність єдиної, узгодженої думки щодо позитивного або негативного впливу зростання динаміки КБС на функціонування БС та економічне зростання країни. Спираючись на методологію Світового банку, автором сформовано ряд гіпотез щодо наявності залежностей між інтегральним динамічним індикатором КБС та показниками якості кредитних портфелів банків, прибутковості банківської діяльності, капіталізації БС, рівня довіри до банків, кредитної активності банків, ліквідності БС, рівня транзакційних витрат в економіці, економічного зростання, фінансової глибини економіки. Перевірку справедливості цих гіпотез для України здійснено за допомогою кореляційно-регресійного аналізу для двох часових проміжків (2002–2008 рр. та 2009–2013 рр.), що дало можливість врахувати докризові та післякризові особливості перебігу консолідаційних процесів. Результати цього дослідження демонструє табл. 2.

Аналіз даних табл. 2 дозволяє стверджувати, що в докризовому періоді (2002–2008 рр.) характер впливу КБС на розвиток економіки та БС України не був однозначним (за окремими індикаторами – позитивним, а за іншими – негативним). Дослідження для післякризового періоду (2009–2013 рр.) дало можливість повністю підтвердити гіпотезу щодо позитивного впливу КБС на рівень транзакційних витрат в економіці, прибутковості банківської діяльності, капіталізацію БС; частково (за більшістю індикаторів цей вплив є позитивним) – на рівень довіри до БС, якість кредитних портфелів банків, темпи економічного зростання країни та показники економічного розвитку. В той же час вплив КБС на фінансову глибину економіки та кредитну активність банків відносно домогосподарств та інших суб'єктів економіки переважно (за більшістю індикаторів) є негативним. Проведений аналіз створює наукове підґрунтя для реалізації Національним банком України заходів щодо регулювання КБС.

Останнім часом в контексті запобігання виникненню, необхідності контролю та регулювання системних фінансових ризиків суттєво зріс інтерес як науковців, так і представників центральних банків різних країн світу до дослідження впливу КБС на фінансову стійкість БС. Цей вплив може бути як позитивним (КБС сприяє покращенню якості активів банків та збільшує сумарний обсяг буферів капіталу), так і негативним (схожість бізнес-стратегій банків – учасників консолідаційних процесів – обумовлює їх однотипну реакцію на зовнішні шоки). Результати дослідження автором цього впливу для БС України за 2005–2013 рр. представлено на рис. 2.

Таблиця 2 – Результати формалізації впливу КБС на розвиток економіки та БС України в 2002–2013 рр.

Гіпотеза	Показники для перевірки гіпотези/ очікувана кореляція (+/-)	2002–2008 рр.				2009–2013 рр.				
		K	Функціональна залежність	R ²	F	ПГ	K	Функціональна залежність	R ²	F
Зростання КБС підвищує фінансову глибину економіки	Відношення активів БС до ВВП /+	-0,86	$y = 0,417x^2 - 0,062x + 0,269$	0,76	+		-0,91	$y = 0,115x^2 - 0,349x + 1,199$	0,86	+
	Відношення кредитів БС до ВВП /+	-0,83	$y = 0,312x^2 - 0,057x + 0,156$	0,70	+	НП	-0,94	$y = 0,143x^2 - 0,416x + 0,911$	0,93	+
	Відношення депозитів БС до ВВП /+	-0,96	$y = 0,032x^2 - 0,179x + 0,142$	0,93	+		0,64	$y = 0,061x^2 - 0,057x + 0,381$	0,45	-
	Чиста процентна маржа /-	0,71	$y = 2,249x^2 + 4,068x + 6,862$	0,56	-	НП	-0,85	$y = -1,234x^2 + 0,566x + 6,157$	0,75	+
Зростання КБС зменшує рівень транзакційних витрат в економіці	Динаміка зростання ВВП /+	-0,82	$y = -22,33x^2 - 52,164x + 92,823$	0,74	+		-0,51	$y = -12,96x^2 + 17,5x + 108,683$	0,38	-
	ВВП на душу населення /+	-0,85	$y = 4581x^2 - 7319,2x + 2140,6$	0,73	+		0,96	$y = 4099,2x^2 + 3285,6x + 18326$	0,93	+
	Рівень інвестицій в основний капітал /+	-0,87	$y = 94214x^2 - 46756x + 17369$	0,78	+	НЧ	0,93	$y = 59880x^2 - 6724x + 145470,3$	0,88	+
	Індекс промислового виробництва /+	0,51	$y = 8,094x^2 + 21,322x + 117,27$	0,28	-		0,69	$y = -71,87x^2 + 142,099x + 41,13$	0,50	+
	Експорт товарів та послуг /+	-0,85	$y = -4964,4x^2 - 58351x + 7965$	0,72	+		0,97	$y = -3101,8x^2 + 37435x + 42330$	0,95	+
	Імпорт товарів та послуг /-	-0,83	$y = 16235,6x^2 - 41741x + 8699$	0,69	+		0,97	$y = 7207,3x^2 + 31013x + 45127$	0,95	+
Зростання КБС підвищує рівень довіри населення до банків	Відношення депозитів "до запитання" до строкових депозитів /-	0,93	$y = 0,105x^2 + 0,624x + 1,039$	0,87	+		-0,62	$y = -0,179x^2 + 0,238x + 0,501$	0,42	-
	Відношення грошових агрегатів М1 до М3 /-	0,94	$y = 0,092x^2 + 0,302x + 0,677$	0,90	+	НП	-0,78	$y = -0,075x^2 + 0,079x + 0,464$	0,60	+
	Відношення грошової маси до грошової бази /+	-0,90	$y = 0,400x^2 - 0,090x + 2,155$	0,82	+		0,93	$y = 0,083x^2 + 0,289x + 2,391$	0,86	+
	Відношення кредитів до депозитів /+	-0,65	$y = 0,688x^2 + 0,297x + 1,070$	0,46	-		-0,94	$y = 0,222x^2 - 1,027x + 2,459$	0,90	+
Зростання КБС підвищує якість кредитних портфель банків	Відношення проблемних кредитів до активів БС /-	0,90	$y = 0,007x^2 + 0,028x + 0,036$	0,82	+		-0,88	$y = -0,048x^2 + 0,068x + 0,053$	0,76	+
	Відношення резервів під активні операції до активів БС /-	0,82	$y = -0,013x^2 + 0,002x + 0,056$	0,70	-	НП	-0,70	$y = -0,074x^2 + 0,113x + 0,094$	0,50	-
Зростання КБС підвищує прибутковість банківської діяльності	ROA /+	-0,40	$y = 0,230x^2 + 0,157x + 0,936$	0,18	-		0,94	$y = -2,194x^2 + 7,038x - 5,612$	0,92	+
	ROE /+	-0,58	$y = 1,230x^2 - 0,686x + 6,372$	0,34	-	НП	0,94	$y = -18,350x^2 + 55,225x - 41,839$	0,93	+
Зростання КБС підвищує рівень капіталізації БС	Адекватність регулятивного капіталу /+	0,74	$y = 0,2568x^2 + 2,608x + 14,663$	0,55	-	ПЧ	0,92	$y = -0,858x^2 + 2,547x + 13,086$	0,90	+
	Відношення власного капіталу банків до активів БС /+	0,72	$y = 0,0173x^2 + 0,0487x + 0,149$	0,54	-		0,89	$y = 0,0007x^2 + 0,0113x + 0,1164$	0,79	+
Зростання КБС підвищує рівень ліквідності БС	Ліквідність банківської системи /+	0,24	$y = -21,655x^2 - 28,023x + 16,87$	0,09	-	ПЧ	-0,10	$y = -8,372x^2 + 14,215x + 17,212$	0,05	-
	Відношення кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП /+	-0,80	$y = 0,128x^2 - 0,055x + 0,153$	0,65	+		-0,74	$y = 0,099x^2 - 0,220x + 0,567$	0,58	+
Зростання КБС підвищує кредитну активність банків відносно домогосподарств та інших суб'єктів економіки	Відношення кредитів домогосподарствам до ВВП /+	-0,85	$y = 0,177x^2 - 0,004x + 0,001$	0,75	+	НЧ	-0,98	$y = 0,044x^2 - 0,193x + 0,321$	0,97	+
	Відношення споживчих кредитів до активів БС /+	-0,96	$y = -0,0510x^2 - 0,222x + 0,0002$	0,93	+		-0,97	$y = 0,022x^2 - 0,071x + 0,157$	0,94	+
Відношення кредитів державному сектору до ВВП /+	0,77	$y = 0,0014x^2 + 0,0026x + 0,001$	0,64	-		-0,50	$y = -0,0073x^2 + 0,011x + 0,0037$	0,32	-	

Примітка: K – коефіцієнт кореляції між досліджуваним показником та $D_{i,CS}$; R² – коефіцієнт детермінації; F – значимість зв'язку за критерієм Фішера: значний (+) / незначний (-) (при рівні значимості $\alpha=0,05$); ПГ – перевірка гіпотези: ПП – підтверджена повністю; ПЧ – переважно підтверджена; НП – не підтверджена повністю; НЧ – переважно не підтверджена

Поелементна оцінка фінансової стійкості БС
(на основі 33 індикаторів згідно з рекомендаціями МВФ)

Результати кореляційного аналізу зв'язку між показником DI^{eCBS} та кожним з індикаторів фінансової стійкості БС, кількість індикаторів

	2005–2008 рр.	2009–2013 рр.
Позитивний вплив	12 індикаторів	12 індикаторів
Негативний вплив	13 індикаторів	11 індикаторів
Зв'язок несуттєвий	8 індикаторів	10 індикаторів

Висновок: неможливо однозначно визначити напрям впливу КБС на фінансову стійкість БС України як у докризовий, так і у післякризовий період.

У докризовий період найбільш значущим є вплив КБС на співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів, співвідношення великих відкритих позицій до капіталу, співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат.

У післякризовий період найбільш значущим є вплив КБС на співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, співвідношення капіталу до активів, норми прибутку на активи та капітал.

За весь період дослідження найбільш значущим є вплив КБС на співвідношення ліквідних активів до сукупних активів, співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів.

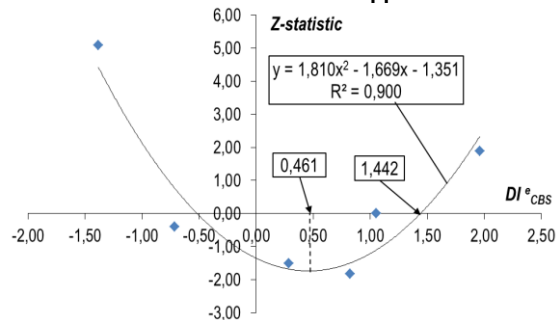
Інтегральна оцінка фінансової стійкості БС
(на основі показника Z -statistic згідно з рекомендаціями Світового банку та МВФ)

Коефіцієнти кореляції між показниками DI^{eCBS} та Z -statistic

	2005–2008 рр.	2009–2013 рр.
Коефіцієнт кореляції	0,111 (зв'язок незначний)	0,571 (зв'язок середній)

Висновок: у післякризовий період позитивний вплив КБС на фінансову стійкість БС України є суттєво вищим, ніж у докризовий.

Залежність показника Z -statistic від показника DI^{eCBS} за 2008–2013 рр.

Висновок: при $DI^{eCBS} < 0,461$ КБС негативно впливає на фінансову стійкість БС.

При $DI^{eCBS} > 1,442$ рівень фінансової стійкості БС перестає бути від'ємним.

Основні неявні консолідаційні об'єднання банків у формах I, II, III за 2005–2013 рр.

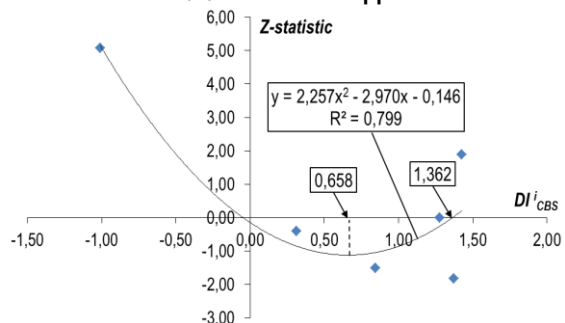
Власник	Банки, що входять до складу неявного консолідаційного об'єднання (належать одному власнику)
Держава Україна	ПАТ "Державний експортно-імпорتنний банк України", АТ "Ощадбанк", ПАТ "АКБ "Київ", ПАТ "Український банк реконструкції та розвитку", ПАТ АБ "Укргазбанк", ПАТ "Родовід банк"
Держава РФ	ПАТ "ВТБ Банк", ПАТ "Сбербанк Росії", ПАТ "Промінвестбанк", ПАТ "БМ Банк"
СКМ "Фінанс"	ПАТ "Донгорбанк", ПАТ "Перший Український міжнародний банк", ПАТ "Банк Ренесанс Кредит"
Група "Приват"	ПАТ "ПриватБанк", ПАТ "Акцент-Банк", ПАТ "Приватінвест" (ПАТ "Асвіо Банк")
М. І. Лагун	ПАТ "Дельта Банк", ПАТ "Кредитпромбанк", ПАТ "Астра Банк", ПАТ "Омега Банк"

Результати кореляційного аналізу зв'язку між показником DI^{iCBS} та кожним з індикаторів фінансової стійкості БС за 2005–2013 рр., кількість індикаторів

	2005–2008 рр.	2009–2013 рр.
Позитивний вплив	9 індикаторів	13 індикаторів
Негативний вплив	5 індикаторів	11 індикаторів
Зв'язок несуттєвий	19 індикаторів	9 індикаторів

Висновок: неможливо однозначно визначити напрям впливу КБС на фінансову стійкість БС України як у докризовий, так і у післякризовий період. Значна кількість індикаторів демонструє відсутність середнього або сильного зв'язку.

Залежність показника Z -statistic від показника DI^{iCBS} за 2008–2013 рр.

Висновок: при $DI^{iCBS} < 0,658$ КБС негативно впливає на фінансову стійкість БС. При $DI^{iCBS} > 1,362$ рівень фінансової стійкості БС перестає бути від'ємним.

Рисунок 2 – Результати оцінювання впливу КБС на фінансову стійкість БС України

Розрахунки без урахування неявної КБС у формах I, II, III (банки, що належать одному власнику, враховуються окремо)

Розрахунки з урахуванням неявної КБС у формах I, II, III (банки, що належать одному власнику, розглядаються як один банк)

Як видно з рис. 2, оцінювання фінансової стійкості БС на основі системи з 33 індикаторів не дозволяє чітко виявити вплив КБС на неї, тоді як при переході від поелементного до інтегрального оцінювання (на основі показника *Z-statistic*) адекватність розрахунків суттєво підвищується. Результати дослідження залежності показника *Z-statistic* від показників DI^e_{CBS} та DI^i_{CBS} підтверджують позитивний вплив КБС на фінансову стійкість БС України, причому у післякризовий період позитивний вплив є суттєво вищим, ніж у докризовий. Виходячи з того, що неявна КБС в Україні переважає явну, більший інтерес викликають результати розрахунків з урахуванням неявної КБС у формах I, II, III.

У контексті досліджуваної проблеми особливої актуальності набуває визначення граничного значення КБС, при досягненні якого вона починає позитивно впливати на фінансову стійкість БС. Як показали розрахунки, при зростанні КБС до значення $DI^i_{CBS}=0,658$ фінансова стійкість БС України зменшується, тоді як після цього граничного значення вплив КБС на неї стає позитивним. Коли значення КБС починає перевищувати $DI^i_{CBS}=1,362$, інтегральний індикатор фінансової стійкості БС України перестає бути від'ємним. Ці результати можуть бути використані Національним банком України як таргети при формуванні концепції регулювання КБС, зокрема, – забезпечення відповідної динаміки консолідаційних процесів у БС.

У третьому розділі “**Розвиток методичних засад та прикладного інструментарію регулювання консолідаційних процесів у банківській системі України**” проаналізовано світовий досвід державного регулювання КБС; обґрунтовано основні напрямки державного регулювання КБС України на 2015–2020 рр. та пропозиції щодо підвищення рівня прозорості банків у контексті розкриття ними інформації про структуру власності та корпоративну структуру.

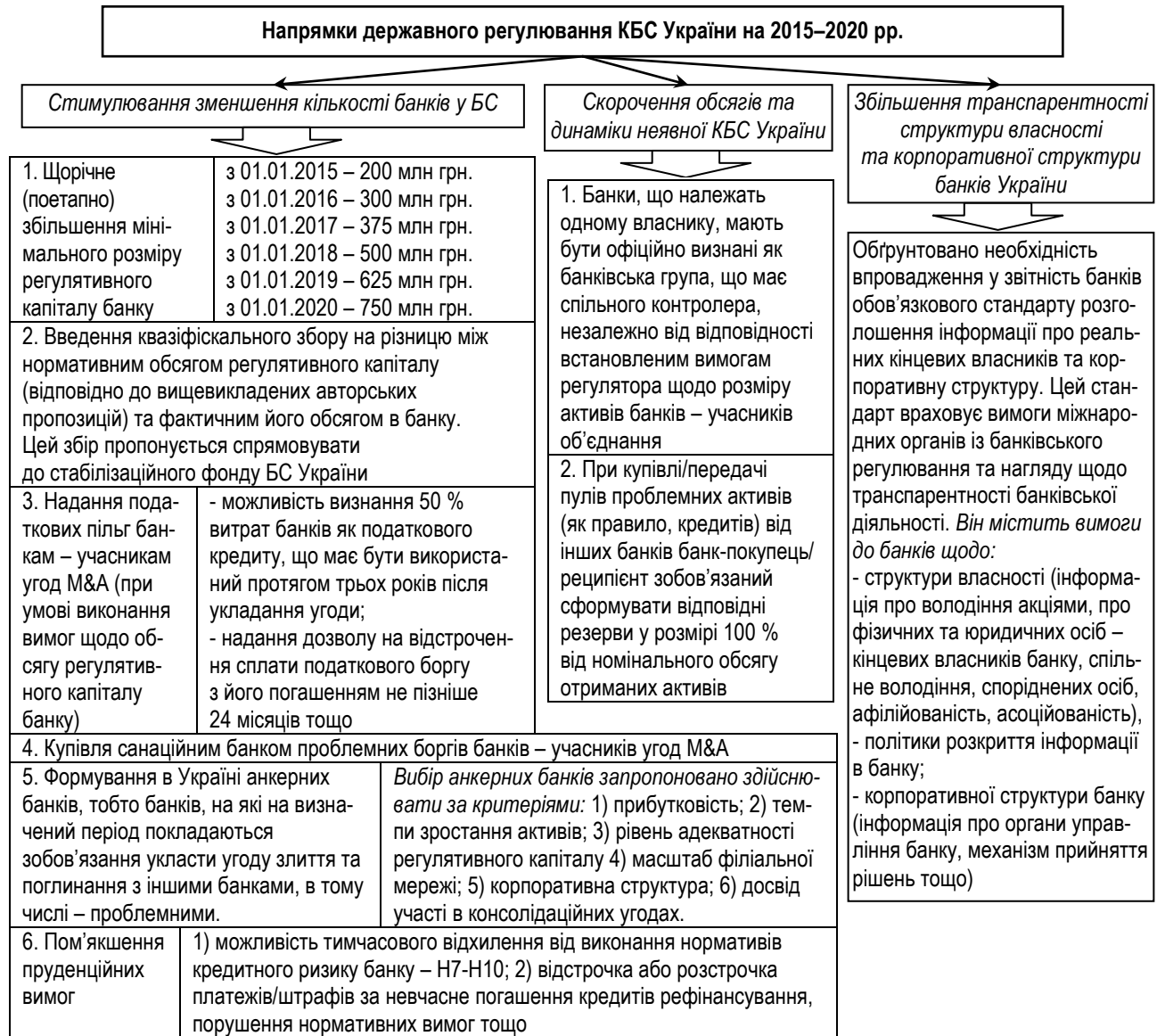
У роботі узагальнено досвід державного регулювання участі банків у консолідаційних процесах з кінця 1990-х років у різних країнах світу, зокрема: Японії, Італії, Німеччині, Російській Федерації, Кореї, Пакистані, Нігерії, В'єтнамі, Малайзії, Шрі-Ланці, Філіппінах, Індонезії тощо. Обґрунтовано, що в більшості країн світу застосовувалися заходи для стимулювання, а не стримування КБС. Найбільш поширеними інструментами впливу на активізацію КБС є наступні: підвищення вимог до капіталу банків, зменшення пруденційних вимог, надання податкових пільг, підкріплення капіталу, започаткування програм приватизації банків, відміна державних гарантій за зобов'язаннями банків та ін.

Здійснений автором аналіз досвіду регулювання КБС України засвідчив, що найбільший вплив на динаміку консолідаційних процесів мало підвищення розміру нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) банків з 8 до 10 %, починаючи з 01.03.2004, а також заборона банкам, які порушили економічні нормативи, ліміти загальної відкритої валютної позиції, здійснювати окремі банківські операції (відповідно до Постанови Національного банку України від 07.04.2014 № 202). Ще з 2010 р. в законодавчому полі обговорюється пропозиція щодо підвищення вимог до мінімального розміру статутного капіталу банків з 75 млн грн. до 500 млн грн., але ця норма для новостворених банків була прийнята лише нещодавно (Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи” від 04.07.2014 № 1586-18).

Узагальнення світового та вітчизняного досвіду управління консолідаційними процесами у БС стало підґрунтям для обґрунтування автором основних напрямків державного регулювання КБС України на 2015–2020 рр. (рис. 3).

Рисунок 3 – Основні напрямки державного регулювання КБС України на 2015–2020 рр.

З метою забезпечення виконання банками вимог щодо впровадження стандарту розголошення інформації про реальних кінцевих власників та корпоративну структуру автором обґрунтовано доцільність запровадження по відношенню до банків, які не дотримуються вимог цього стандарту, ряду обмежувальних та стимулюючих заходів. Так, наприклад, для таких банків Національний банк України має застосовувати більш жорсткі вимоги щодо виконання економічних нормативів, забороняти їм здійснювати окремі види операцій, накладати

санкції адміністративного чи фінансового характеру тощо; Антимонопольний комітет України – підвищити вимоги щодо розголошення інформації, в тому числі з обмеженим доступом; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – підвищити базову річну ставку збору до Фонду тощо; рейтингові агенції – знизити рейтинги цих банків тощо.

Ці пропозиції формують підґрунтя для формування системного підходу до управління консолідаційними процесами у БС з боку Національного банку України, що забезпечить узгодження економічних інтересів учасників КБС.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення науково-прикладної задачі, що полягає у створенні методичного підґрунтя оцінювання та регулювання консолідації в банківській системі України в контексті забезпечення її стійкості.

За результатами дисертаційного дослідження зроблено такі висновки:

1. КБС відрізняється від кооперації, конвергенції, інтеграції тим, що являє собою ініційоване державою та/або самими банками довгострокове об'єднання нефінансових ресурсів, а також активів або капіталів будь-яких банків під контролем єдиного формалізованого або неформалізованого центру прийняття управлінських рішень, з метою досягнення довгострокових фінансових та нефінансових переваг, що призводить до збільшення середнього обсягу активів банків на одного власника та в окремих випадках – до скорочення кількості банків у БС.

2. Поряд з явною КБС слід досліджувати й неявну КБС, тобто володіння одним власником (державою, приватним інвестором, фінансовою групою або ПФГ) декількома банками, купівля та/або продаж портфелів активів інших банків. При неявній КБС опосередкований власник капіталу здійснює вирішальний вплив на стратегію діяльності всіх підконтрольних банків, які узгоджують свої ринкові стратегії, їх діяльність координується єдиним центром, але юридично капітал концентрується в різних банках.

3. Сьогодні в Україні має місце переважно консолідація активів, а не капіталу банків; КБС не супроводжується скороченням загальної кількості банків (за період 2002–2014 рр. в середньому – 180 банків, тоді як у США, країнах ЄС та окремих країнах Азії їх кількість помітно скорочується); неявна КБС переважає явну; майже відсутні злиття та поглинання банків всередині країни; посилення ролі держави щодо активізації КБС спостерігається протягом лише останніх декількох років.

4. Динаміку КБС слід оцінювати на основі інтегрального індикатора, який надає динамічну оцінку КБС, враховує відкритість фінансового ринку країни, явну та неявну КБС, а також соціальні наслідки втрати фінансової стійкості банків. Для врахування неявної КБС у формах I, II, III банки, що належать одному власнику, слід розглядати як один банк. Практичні розрахунки свідчать про активізацію консолідаційних процесів у БС, починаючи з 2008 р., що супроводжується здебільшого зростанням обсягів неявної КБС.

5. Кореляційний і регресійний аналіз впливу КБС на показники діяльності банків та макроекономічної динаміки України за 2002–2008 рр. та 2009–2013 рр. показав, що КБС позитивно впливає на рівень транзакційних витрат в економіці, прибутковість банківської діяльності, капіталізацію БС; переважно позитивно – на рівень довіри до БС, якість кредитних портфелів банків, темпи економічного зростання країни та показники економічного розвитку; переважно негативно – на фінансову глибину економіки та кредитну активність банків відносно домогосподарств та інших суб'єктів економіки.

6. Дослідження залежності фінансової стійкості БС від рівня динаміки КБС показало, що у післякризовий період позитивний вплив КБС на фінансову стійкість БС України є суттєво вищим, ніж у докризовий. При значенні інтегрального динамічного індикатора КБС менше 0,658 КБС негативно впливає на фінансову стійкість БС, при значенні більше 1,362 – рівень фінансової стійкості БС перестає бути від'ємним.

7. Системний підхід до управління консолідаційними процесами в БС України передбачає запровадження системи заходів щодо стимулювання зменшення кількості банків у БС, скорочення обсягів та динаміки неявної КБС, збільшення транспарентності структури власності банків України. З метою зменшення кількості банків у БС доцільно встановити вимоги щодо поетапного збільшення регулятивного капіталу, надати банкам – учасникам угод М&А можливість отримання податкових пільг та пом'якшення пруденційних вимог. У звітність банків доцільно впровадити обов'язковий стандарт розголошення інформації про реальних кінцевих власників та реалізувати стимулюючі заходи з боку відповідних органів для його виконання банками.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Богма С. Д. Напрямки класифікації банківських ризиків / С. Д. Богма, О. П. Заруцька // Управління ризиками банків : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова та д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – С. 26–37 (0,57 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано місце ризиків консолідаційних процесів (системного, репутаційного, позабалансових зобов'язань) в загальній класифікації банківських ризиків (0,30 друк. арк.).*
2. Богма С. Д. Методологічні особливості управління ризиком ліквідності банку / С. Д. Богма, Ю. С. Серпенінова // Управління ризиками банків : монографія у 2 томах. Т. 2. Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова та д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – С. 123–151 (1,63 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано підходи до управління ризиком ліквідності при укладанні угод М&А між банками (0,15 друк. арк.).*

3. Богма С. Д. Вплив світової фінансової кризи на консолідаційні процеси в банківській системі України / С. Д. Богма, Г. А. Малиш // Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління: монографія / за ред. д. е. н., проф. Т. А. Васильєвої, к. е. н. О. Б. Афанасьєвої. – Суми : “Ярославна”, 2013. – С. 277–284 (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано типи консолідаційних процесів в банківській системі та інструменти їх державного регулювання (0,40 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Vasylieva T. A. The impact of implicit banking consolidation on systemic risk in the banking system of Ukraine / T. A. Vasylieva, S. V. Lyeonov, S. D. Bohma // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 9. – С. 384–389 (0,28 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено індикатор динаміки консолідації банків (0,18 друк. арк.).*
5. Богма С. Д. Інтеграційні процеси між банками та іншими фінансовими структурами / С. Д. Богма // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 1 (12). – С. 168–171 (0,48 друк. арк.).
6. Богма С. Консолідаційні процеси в банківській системі України / С. Богма // Вісник Української академії банківської справи. – 2013. – № 2 (35). – С. 47–54 (0,75 друк. арк.).
7. Богма С. Д. Інструментарій впливу держави на консолідаційні процеси в банківській системі України / С. Д. Богма // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 4. – С. 146–154 (0,62 друк. арк.).
8. Богма С. Д. Вплив іноземного капіталу на конкуренцію в банківському секторі України / С. Д. Богма, Я. О. Гусєв // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (32). – С. 71–76 (0,44 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено ринкові позиції банків з іноземним капіталом на депозитному та кредитному ринку України за показниками концентрації (0,09 друк. арк.).*
9. Богма С. Д. Вплив іноземного капіталу на консолідаційні процеси в банківській системі України / Я. О. Гусєв, С. Д. Богма // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 1 (12). – С. 46–49 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено тенденції розвитку ринку трансграничних угод М&А між банками України та напрямки його законодавчого регулювання (0,26 друк. арк.).*
10. Богма С. Д. Ризики консолідаційних процесів в банківській системі України / Т. А. Васильєва, С. Д. Богма // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 34. – С. 6–13 (0,38 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено ризики консолідації банківського капіталу в Україні (0,30 друк. арк.).*
11. Богма С. Д. Злиття та поглинання в банківському секторі економіки: порівняння досвіду США та України / Т. А. Васильєва, С. Д. Богма // Науковий вісник ЧДІЕУ. – (Серія 1 “Економіка”) : збірник наукових праць. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2011. – № 4 (12). – С. 244–249 (0,38 друк. арк.). *Особистий внесок:*

узагальнено досвід США та України у проведенні злиттів та поглинань в банківському секторі економіки (0,30 друк. арк.).

12. Богма С. Д. Проблеми та перспективи консолідації капіталу в банківській системі України [Електронний ресурс] / С. Д. Богма // Науковий вісник ДДМА. – 2011. – № 1. – С. 223-228. – Режим доступу : http://digma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/1_7e_2011/article/11BSDBSU.pdf (0,41 друк. арк.).

Статті у зарубіжних наукових виданнях

13. Bohma S. D. Information disclosure standard on real bank owners and corporate structure / S. D. Bohma // Nauka i studia. – Przemysł. – 2013. – № 32 (100). – P. 26–35 (0,57 друк. арк.).

Тези доповідей на науково-практичних конференціях

14. Bohma S. The impact of banking consolidation on systemic risk in the banking system of Ukraine / S. Bohma // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 травня 2014 р.). – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2014. – С. 36–37 (0,11 друк. арк.).
15. Богма С. Роль держави в консолідаційних процесах за участю банків / С. Д. Богма // Наукові дослідження молоді з проблем європейської інтеграції : матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та студентів . – Х. : ХІБС УБС НБУ, 2014. – Режим доступу : http://khibs.edu.ua/c_2.php?nm=1003&id_punkt=56 (0,18 друк. арк.).
16. Богма С. Д. Транспарентність банків у контексті консолідаційних процесів у банківській системі України / С. Д. Богма // Економіка та менеджмент: перспективи розвитку : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 6–8 вересня 2013 року / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2013. – С. 16–17 (0,09 друк. арк.).
17. Богма С. Д. Інструменти державного впливу на консолідаційні процеси в банківській системі України / С. Д. Богма // Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (16–18 травня 2013 р., м. Севастополь) / Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України ; Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. – Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 33–34 (0,13 друк. арк.).
18. Богма С. Узагальнення поточних тенденцій консолідації банківського капіталу в Україні / С. Богма // Матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України в умовах фінансової нестабільності” (15 листопада 2012 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – С. 45–48 (0,15 друк. арк.).
19. Богма С. Д. Угоди злиття і поглинання в банківському секторі України: процедура здійснення та правовий аспект / С. Д. Богма // Проблеми і перспективи

розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8–9 листопада 2012 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – С. 23–25 (0,09 друк. арк.).

20. Богма С. Д. Мотиви консолідації капіталу в банківській системі України / С. Д. Богма // Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем : збірник тез XII Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів, 28–29 березня 2012 р. / Відп. за вип. О. О. Другов. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2012. – С. 292–293 (0,11 друк. арк.).

Навчальні посібники

21. Богма С. Д. Мережа відділень банку та фактори їх розміщення / С. Д. Богма // Маркетинг у банку : навчальний посібник / [Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко, І. О. Школьник та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Васильєвої ; Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2014. – С. 226–235 (0,50 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Богма С. Д. Оцінювання та регулювання консолідації в банківській системі України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, Суми, 2014.

Дисертаційне дослідження присвячене розробці методичного підґрунтя оцінювання та регулювання консолідації в банківській системі України в контексті забезпечення її стійкого розвитку. В дисертації визначено сутність, мотиви та наслідки консолідації в банківській системі; обґрунтовано її основні відмінності від інтеграції, конвергенції та кооперації; узагальнено світовий та вітчизняний досвід консолідації в банківській системі, а також її регулювання; визначено сутність та форми явної та неявної консолідації в банківській системі; розроблено підхід до оцінювання її динаміки; досліджено її вплив на розвиток економіки України та банківської системи, а також її фінансову стійкість; удосконалено інструментарій державного регулювання консолідації в банківській системі в Україні, розроблено пропозиції щодо удосконалення стандарту розкриття інформації про структуру власності та корпоративну структуру банків.

Ключові слова: консолідація в банківській системі, злиття та поглинання, неявна консолідація, фінансова стійкість банківської системи, державне регулювання, структура власності банків, концентрація.

АННОТАЦИЯ

Богма С. Д. Оценка и регулирование консолидации в банковской системе Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – Деньги, финансы и кредит. – Государственное высшее учебное заведение “Украинская академия банковского дела Национального банка Украины”, Сумы, 2014.

Диссертационное исследование посвящено разработке методических основ оценки и регулирования консолидации в банковской системе (КБС) Украины в контексте обеспечения ее устойчивого развития.

В работе обоснованы различия понятий: “консолидация”, “интеграция”, “конвергенция” и “кооперация в банковской системе” в зависимости от: типа взаимодействующих банков; инициаторов, продолжительности и цели взаимодействия; объектов объединения (нефинансовые ресурсы, капитал, активы банков); централизации принятия управленческих решений; влияния на количество банков в банковской системе и средний размер их активов на одного владельца.

Предложено выделять явную КБС (слияния и поглощения) и неявную КБС (прямое или опосредованное владение и управление одним владельцем (государством, частным инвестором, финансовой группой) несколькими банками, покупка и передача активов других банков).

Для оценки динамики КБС разработан интегральный индикатор, позволяющий получить не статическую, а динамическую оценку КБС, учесть открытость финансового рынка страны, явную и неявную КБС и также социальные последствия потери финансовой устойчивости банков – его участников вследствие несогласованности их депозитных и кредитных портфелей.

На основе корреляционно-регрессионного анализа обосновано влияние КБС на уровень транзакционных издержек в экономике, качество кредитных портфелей банков, доходность банковской деятельности, капитализацию БС, уровень доверия к банкам, темпы экономического роста страны и показатели экономического развития, финансовую глубину экономики и кредитную активность банков в отношении домохозяйств и других субъектов экономики.

Доказано, что рост динамики КБС Украины до определенного уровня негативно влияет на уровень финансовой устойчивости БС, а после него – положительно; количественно оценен этот предельный уровень в зависимости от способа учета банков, принадлежащих одному владельцу.

Обоснованы основные положения Концепции государственного регулирования КБС Украины, разработан комплекс мер по стимулированию уменьшения количества банков в банковской системе, сокращению объемов и динамики неявной КБС и увеличению транспарентности структуры собственности банков.

Ключевые слова: консолидация в банковской системе, слияния и поглощения, неявная консолидация, финансовая устойчивость банковской системы, государственное регулирование, структура собственности банков, концентрация.

SUMMARY

Bohma S. D. Estimation and regulation of consolidation in the banking system of Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for reception of scientific degree of the candidate of economic sciences on specialty 08.00.08 – Money, finance and credit. – State Higher Educational Institution “Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine”, Sumy, 2014.

The dissertation research is devoted to the development of methodological bases of estimation and regulation of consolidation in the banking system of Ukraine in the context of ensuring its sustainable development. The essence, motives and consequences of consolidation in the banking system are identified; its main differences from integration, convergence and cooperation in the banking system are substantiated; world and domestic experience of consolidation in the banking system and its regulation is generalized; the essence and forms of explicit and implicit consolidation in the banking system are identified; the approach to estimation of dynamics of consolidation in the banking system is developed; its impact on the development of economy and banking system of Ukraine and its financial stability is investigated; the instruments of government regulation of consolidation in the banking system of Ukraine are improved; the proposals to the improvement of information disclosure standard on ownership structure and corporate structure of banks are developed.

Keywords: consolidation in the banking sector, mergers and acquisitions, implicit consolidation, financial stability of the banking system, government regulation, ownership structure of banks, concentration.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Васильєва Тетяна Анатоліївна

Підписано до друку 24.09.2014.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”.
Адреса: вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 4694 від 19.03.2014